

“Felsefi Meseleler” Çerçevesinde Marx’ı Yeniden Okuma Girişimi

Birsen Banu OKUTAN*

Öz

Burrell ve Morgan sosyal veya doğal bilimlerin temelindeki felsefi yaklaşımların dayandığı, türediği veya değiştirilerek eklektik bir biçime getirildiği durumları, “objektivizm” ve “sübjektivizm” sütunları ile/ arasında ontoloji, epistemoloji, insan doğası ve metodoloji zeminlerinde açıklamaktadır. Bu durumda, objektivist yaklaşım, ontolojik açıdan realist, epistemolojik yönden pozitivist, insan doğası bakımından determinist ve metodolojik olarak nomotetiktir. Sübjektivist yaklaşım ise ontolojik olarak nominalist, epistemolojik açıdan anti-pozitivist, insan doğası düzleminde voluntarist ve metodolojik açıdan ideografiktir. Bu çalışmanın amacı, Marx’ın düşünce sistemini, Burrell ve Morgan’ın şematik olarak sunduğu dikotomi içinde değerlendirmek, yazınına ontoloji, epistemoloji, insan doğası ve metodoloji matrisinden oluşan düşünsel sorunlar bağlamından çözümlenektir. Hipotetik olarak, Marx’ın hangi şematik düzlemde durduğu sorgulanacak; fikir dünyasındaki yeri kendi kavramsallaştırmaları üzerinden serimlenecektir.

Anahtar kelimeler: Marx, Epistemoloji, Ontoloji, Metodoloji, İnsan Doğası

Re-Reading Marx within the Frame of Philosophical Assumptions

Abstract

Burrell and Morgan describe the situations which based on, derived by or -altered and gained eclectic ways- philosophical approaches on the basis of social or natural science, on the assumptions about ontological, epistemological, methodological and human nature with/between “objectivism” and “subjectivism”. In this case, objectivist approach is realist on the ontological nature; positivist on the epistemological nature; determinist in terms of human nature; and it is methodologically nomothetic. The subjectivist approach, on the other hand, is nominalist on the ontological nature; anti-positivist on the epistemological nature; voluntarist in terms of human nature; and it is methodologically ideographic.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi

The aim of this study is to evaluate Marx's philosophical core within the dichotomy schematically suggested by Burrell and Morgan, and to analyze his literature on the basis of philosophical problems that is composed of issues concerning ontological, epistemological, methodological and human nature. Hypothetically, on which schematic plane Marx's point stands will be interrogated, and Marx's place within the world of thought are elaborated through his own conceptualization.

Keywords: Marx, Epistemology, Ontology, Methodology, Human Nature

Giriş

Burrell ve Morgan (1979) sosyal veya doğal bilimlerin temelindeki felsefi yaklaşımların dayandığı, türediği veya değiştirilerek eklektik bir biçime kavuşturulduğu durumları, “objektivizm” ve “sübjektivizm” sütunları ile/arasında ontolojik, epistemolojik, insan doğası ve metodolojik zeminlerde açıklamaktadır. Bu durumda, objektivist yaklaşım, ontolojik düzlemde realist, epistemolojik düzlemde pozitivist, insan doğası düzleminde determinist ve metodolojik olarak nomotetiktir. Sübjektivist yaklaşım ise ontolojik düzlemde nominalist, epistemolojik düzlemde anti-pozitivist, insan doğası düzleminde voluntarist ve metodolojik olarak ideografiktir. Objektivist yaklaşımın, katı, nesnel gerçeklikler temeline dayandığı bilgi, sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde sistemin belirleyiciliğinde, insani eylemi küçülten dokusuyla toplumu anlamlandırmaktadır. Sübjektivist yaklaşımın insan eylemini çözümleyen, toplumsal hayatın katı, kesin, değişmez yasalar yerine çeşitli mütevazı kurallardan oluştuğunu savunan, bu kuralların anlaşılmasında da öncelikli olarak öznenin eyleyiciliğine vurgu yapan doğası, anlamaya dönük bir sosyal bilime kapı açmaktadır. İki aşırı ucu temsil eden objektivizm-sübjektivizm dikotomisi bugün birçok sosyal bilimci tarafından demode bir kategorizasyon olarak görülmekte veya dogmatik (Willmott, 1993) bir tutum olduğu için eleştirilmektedir. Sosyal bilimcilerin, özelde sosyologların duruşlarının kategorisiz anlamlandırılması önerilmektedir. Fakat Marx gibi velüt, üzerine birçok yazın oluşturulan, hem bilimsel arenada hem ideolojiler dünyasında etkin rol oynayan klasik bir toplumbilimcinin eserlerini şematik bir yapı içerisine yerleştirmeden anlamak ve haleflerindeki değişen tutumları belirlemek kolay değildir. Bu zorluğu aşmak için oluşturulan makalede, Morgan ve Burrell'in çizdiği kategorizasyondan iki amaçla yararlanılmaktadır. İlk olarak, bu tip bir şemalandırma, Marx'ın anlam haritasını iki kutucuk içine zincirlenmekten ziyade kategoriler aracılığıyla okuma kolaylığı sağlamak içindir. Marx'ın yazınlarından yola çıkarak yapılacak diğer çalışmalar yeni bir sınıflandırma biçimi içinde Marx'ı tekrar okuyabilir; Marx'ın yazınlarını, bu iki girişimi aşan “üçüncü bir yol” olarak serdedebilir. Fakat kanımızca üçüncü yolu oluşturan basamaklar yine bu dikotominin iyi anlaşılmasından geçer. Diğer yandan, işlevselcilik, eleştirel teori, sembolik etkileşimcilik, yapımcı yapısalcılık, aksiyon kuramı, etnometodoloji gibi çok farklı teorilerin olduğu sosyolojik düzlemde bir teorinin en muhtemel kategoriye yakınlığını tespit etmek birbirileri arasındaki farkları ve yakınlıkları görebilmek adına

mühtemeldir. Dahası, toplumbilimini içeren her türlü yazını okumak ve takip etmek mümkün olmadığı halde, düşünürlerin durdukları epistemolojik, ontolojik, metodolojik ve insan doğasına yaklaşımlarını çözümlenmek literatür hakkında bilgi sahibi olmayı sağlamaktadır. Marx'ı takiben oluşturulan ekollerin Marx yazınından farklılıklarını görmek bu çerçevede anlaşılmaktadır; söz gelimi, eleştirel ekolü, bilimsel veya devrimci Marksizmden ayırmak kolaylaşmaktadır.

Özcesi, ilerleyen bölümde Marx'ın düşünce iklimi, "düşünsel sorunlar" (Çiftçi, 2003:3-28) olarak nitelendirilebilecek ontolojik, epistemolojik, insan doğası ve metodolojik matris çerçevesinde açıklanacak, teorilerinin objektivist-sübjektivist sütunlardan nereye düştüğü gösterilmeye çalışılacaktır. Hipotetik olarak, Marx'ın hangi şematik düzlemde durduğu sorgulanacak; fikir dünyasındaki yeri kendi kavramsallaştırmaları üzerinden serimlenecektir. Kavramların belirlenmesinde ilk etapta Marx'ın kendi yazınları kullanılacak, ardından Marx sözlüklerinden (Bottomore, 1993) ve Marx (Elster, 1999; Berlin, 1960; Carr, 2011) ve Marksist yazını okuma kılavuzlarından (Fischer, 1996; Axelos, 1976; Musto, 2008) faydalanılacaktır. Buna rağmen, bilimciliği ve devrimciliği (Colletti, 1977:33-40) üzerinden tartışmaların hala devam ettiği Marx yazınına tüm kavramlarına temas etmek bu çalışma kapsamında mümkün olmadığı için makale sınırlılıkların ve eksikliklerin farkında ilerleyecektir.

Marx ve Ontolojik Düşünsel Sorun

Marx ontolojik açıdan temelde realist düşünceyi savunmaktadır. Bu savunu, iki düzeyde gerçekleştirir (Bhaskar, 1993:461) İlk olarak, nesnelerin gerçekliğini, bağımsızlığını, dışsallığını işaret eden yalın ve gündelik manasıyla kabul edilen realizmdir; Marx bu tip realist düşünceden hiçbir zaman kuşku duymamıştır. İkinci olarak ise düşüncenin, nesnelerin oluşturduğu olgulara indirgenemeyen gerçek yapılar olduğunu belirten bilimsel realizmdir. Bu biçimselliğe bağlanma, Marx için ancak kapitalist üretim tarzını incelediği, toplumsal ekonomi ve tarihsel üretici güçler üzerine yaptığı şümüllü ve derinlemesine araştırmalarından sonra gerçekleşmiştir. Bu araştırmalardan biri olan *Alman İdeolojisi*'nde (2004) Marx, ontolojik olarak realiteden ideaya doğru gidişin yönünü tayin eder:

Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır. Birinci durumda, "sanki canlı bir bireymiş gibi bilinçten yola çıkılmaktadır; gerçek yaşama tekabül eden ikinci durumda ise, gerçek yaşayan bireyin kendisinden yola çıkılır ve bilince de o bireyin bilinci olarak bakılır (Marx ve Engels, 2004:46).

Marx'ın bilinç eleştirisi bir manada Hegel eleştirisidir. Marx'a göre Hegel maddi dünyayı fikirler dünyasına, tarihi de fikirler tarihine çevirmiş, bilincin yaratma eylemi üzerinde durmuştur. Bu noktada Hegel fikirlerin, düşüncelerin ve kavramların insanların yaşamlarını belirlediğine ve egemenliği altına aldığı düşünür, böylelikle olgucu idealizme son şeklini vermiş olur (Marx ve Engels, 2004:32-33). Marx ise bilinç konusundaki düşüncelerini netleştirmek için hayvanların hayatından örnek verir. Hayvanlar hiçbir şeyle ilişki içinde değildir, yani bir hayvanın diğeriyle ilişkisi kendisi açısından bir ilişki biçimi değildir (Marx ve Engels, 2004:55). En yakın duyumsal

çevrenin göstergesi bilinç, toplumsal bir ürün olarak insanların var olması devam ettikçe mevcut olacaktır. Bilinçlenmekte olan bireyin bilinci de kendisi dışında yer alan diğer öteki ile sınırlı bağlantısının göstergesidir. Bu bağlantı sistemi de maddi bağlar yapılanmasına tekabül eder, durmaksızın yeni biçimler alır ve insanları bir araya toparlayan siyasal veya dinsel değerlerden önce de belirgin bir tarih sunar (Marx ve Engels, 2004:55). Ontolojik olarak maddenin varlığından ideasına doğru uzanan patikada, Marx yanlış bilinç biçimi olarak ideolojiyi olumsuzlamaktadır. İnanılan değerler, koyulan normlar göstergesel/sınıfsal bir temsil taşıır. Bilinçten yola çıkan ideoloji mücadele edilecek, çatışma gerektirecek konuların üzerini örtmektedir. Sınırlı, her şeyi kuşatmayan ve olumsuz bir kavram olarak ideoloji, çarpıtmayı ve çelişkilerin yanlış temsilini gösterir (Larrain, 1993:280).

Açı biraz daha genişletildiği zaman, Marx'ın bilimsel realizminin, "tarihsel materyalizm" ve "sınıf" kavramları bağlamında somutlaştığı görülmektedir. Tarihsel materyalizm ya da Marx'ın kullandığı haliyle "materyalist tarih anlayışı", gerçek, görünen üretim sürecinin, yaşamı, dolaysız maddi üretiminden başlayarak açıklama ve bu üretim biçimine bağlı olarak işleyen ve onun aracılığıyla yaratılmış karşılıklı ilişki şekillerinin bu temelde oluştuğunu anlama şeklidir (Marx ve Engels, 2004:67-69). Üretim biçimlerine dayanan ilişkilerin, tarihin farklı zamanlarındaki toplumların temeli olarak görülmesi, bu biçimlerin yarattığı bilinç, din, felsefe ve etik gibi oluşumların kökenlerinin ve ilerlemelerinin açıklanmasıdır. Bu ise fotoğrafı bir bütün olarak ele almayı gerektirir. Materyalist tarih, karşısına konuşlanan idealist tarih anlayışı gibi pratik olanı fikirlere göre açıklamaz. Aksine tarihin somut ve gerçek zemininden hareketle, meydana gelen fikirleri, maddi pratik düzleminde çözümler. Marx'a (Marx ve Engels, 2004:69) göre "her bireyin ve her kuşağın mevcut veriler olarak buldukları bu üretici güçler, sermayeler, toplumsal karşılıklı ilişki biçimleri toplamı, filozofların "töz" olarak ve "insanın özü" olarak tasarladıkları, göklere çıkardıkları ya da savaştıkları şeyin somut temelidir". İktisatçı ve toplumbilimcilerin siyaset, ekonomi ve ahlak teorilerine saf ve maddi varoluşla ilgili ana sorunlardan uzak olgular gibi yaklaşım düşüncenin maddi faktörler karşısındaki üstünlüğünü savunmaları, kurdukları sistemi meşru göstermeye yönelik bir adımdır (Layder, 2006:47). Bu bağlamda, tarihsel materyalizm kavramı, alt yapı ve üst yapı arasındaki ilişkinin anlaşılması ile netleşmektedir.

Marx'a (1970:25) göre üretim ilişkilerin tümünün temeli ekonomik yapıdır, siyasal, hukuki, felsefi, dini, entelektüel toplumsal bilinç şekilleri bu ekonomik yapı çerçevesinde konuşlanır. İnsanların varlıklarını belirleyen bilinçleri değil, tam tersine onların bilincini belirleyen toplumsal varlıklarıdır. İnsanların iradesi devlete şeklini vermez, aksine insanlar arasındaki nesnel durumun biçimi devlete varlığını verir. Üretim şartları, maddi temel üzerinden belirlenirken, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında çatışma ortaya çıkar. Burjuva toplumu gibi bir toplumun açıklama nesnesi olarak görülebilecek mülkiyet ilişkileri, toplumsal gelişmeler devam ettikçe üretim ilişkilerinin engelleri haline gelecektir ve toplumsal devrim çağı başlayacaktır. Ekonomik yapıdaki değişme, üst yapıyı zamanla ya da büyük bir hızla yok edecektir. Burada, özellikle dikkat çekilen husus, alt yapı bünyesindeki bütün üretici güçler gelişmeden bu toplumsal yok oluşun gerçekleşmeyeceğidir.

İçeribildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar (Marx, 1970:26).

Maddi koşulların belirleyiciliğinde burjuva toplumunun soyut belirleyenlerden biri de siyasal ve tarihsel temel figür olarak sınıftır. Toplumun temel kurgulanışı, iki sınıflı modeli oluşturur: burjuva ve proletarya. Sınıfsal ayrışmayı oluşturan ana nokta kapital yörüngesinde gerçekleşen sömürü ilişkisidir. Sermaye, toprak mülkiyeti ve emeğin ayrılması ile başlayan yıkıcı süreç sömürü ilişkisini keskin bir proletarya üzerinde yaşar. Proletarya, ürettiği emeğe dayalı servetin gücü ve kapsamını arttırdığı oranda kendini yoksullaştırır; ürettiğinin çokluğu, bir meta seviyesine düşürdüğü kendi emeğini o kadar ucuzlatır ve değersizleştirir. “Şeyler dünyasının artan değeriyle doğrudan orantılı olarak insanlar dünyası değersizleşir; emek yalnız meta üretmez, kendini ve bir meta olarak işçiyi de üretir ve bunu meta ürettiği oranda gerçekleştirir” (Marx, 1969:67). Kapitalist yani burjuva kazanınca her daim proleter kazanmadığı halde, burjuva kaybettiği zaman, proletarya zorunlu olarak kaybeder. Toplumun ekonomik açıdan gerilemesi, işçiyi sefaletle sürükler. Politik ekonomik sistem, proletaryayı ancak en vazgeçilmez bedeni gereksinimlerini karşılayan, çalışan bir hayvan formunda görür (Marx, 1969:25).

Burjuva toplumundan maddi temele dayalı toplumsal yapının belirlenimi, aslında üretim ve tüketim arasındaki ilişkinin anlaşılması ile mümkün gözükmektedir. Marx’a göre üretim aynı zamanda tüketimdir ve tüketimin nesnel ve öznel olmak üzere çifte karakteri vardır. Bireyler, üretimde bulunarak yeteneklerini geliştirirken, aynı anda bu yeteneklerini harcayarak, üretim sırasında onları tüketmektedir; “üretim eyleminin kendisi de bütün momentlerinde aynı zamanda tüketim eylemidir” (Marx, 1979:254). Marx’ın (1979:256) ifadesiyle:

Topkı tüketimin ürüne, ürün olarak son fırça darbesini vurduğu gibi üretim de tüketim için aynı şeyi yapar. İlk önce konu, genel olarak bir konu değildir, üretimin kendisinin ona aracılık edeceği belirli bir tarzda tüketilecek olan belirli bir konudur. Açlık, açlıktır ama çatal bıçakla yenen pişmiş etle giderilen açlık, ellerden tırnak ve dişlerden yararlanarak parçalanan ve yutulan çığ etle giderilen açlıktan değişiktir.

Üretim aynı zamanda tüketimin tarzını ve tüketiciyi de yaratmaktadır. Marx, bu formülasyonu üç madde etrafında toparlar. Üretim, tüketime maddesini sağlayarak, onun tarzını belirleyerek ve tüketicide ürün ihtiyaçları yaratarak tüketimi üretmektedir. Diğer bir anlamda tüketimin konusu, tarzı ve tüketim içgüdüğü, üretim tarafından oluşturulmaktadır (Marx, 1979:257). Toplumsalın ekonomiye dayanan bu belirleyiciliği temelde katmanlar arasında mücadele yaratır. Marx bu mücadelenin her tarihsel dönemde var olduğunu söyler. “Bugüne kadar var olan tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir” (Marx, 2002:116) fakat burjuva toplumunda var olan çatışma ve mücadele keskin ve sınırları belirgin hale gelmiştir. Mücadelenin keskinliği, diğer dönemlerde var olan sınıfsal bilinci daha da keskinleştirmektedir. Bu keskinliği sağlayan ve sağlamlaştıran done ise sömürünün şiddetlenmesidir. Sömüren-sömürülenin ya da ezen-ezilenin

bu kadar netleştiği bir toplumsal yapıda, “dinsel, siyasal yanılsamalarla maskelenmiş sömürünün yerine, açık, utanmaz, dolaysız, kaba sömürü” gelmiştir” (Marx, 2002:119). Yaş ve cinsiyet farklılıklarının proleter sınıf için ayırıcı olarak toplumsal geçerliliği yoktur, bu sebeple, bireyler bedelleri, yaşa ve cinsine göre değişen iş aletleri olarak işlev görmektedir (Marx vd, 2013:17-18).

Şimdi iki çeşit işçi çalıştırılıyor, birisi yetişkin makine işçileri, diğeri çoğu 11 ile 17 yaşlarında, tek işleri makineye kâğıt yaymak ya da basılı kâğıtları ortadan çekmek olan çocuklar. Bunlar, bu yorucu ve usandırıcı işi, özellikle Londra’da, haftanın birkaç gününde aralıksız 14, 15, 16 saat yaparlar ve sık sık da, sadece iki saatlik yemek ve uyku paydosu verilerek 36 saat çalışırlar (Marx, 2003:416).

Burjuvanın sömürücü gücü, doktor, avukat, şair, bilim adamı gibi saygın meslekleri de kendi ücretli emekçileri durumuna getirmektedir; (Marx, 2002:120) fakat burjuvanın bu sömürüsü proleter sınıfı devrim yönünde güdüler. Bundan önce meydana gelen tarihsel hareketler, azınlık hareketleri veya azınlıkların çıkarları doğrultusunda yapılan eylemler olmasına rağmen proletaryanın hareketi çoğunluk hareketi olarak tarihe geçecektir. Proleter hareket, öz bilinçli, bağımsız, çoğunluğun çıkarına olan bir hareket olarak resmi yapının üst yapı katmanlarını dağıtarak kendini bulacaktır (Marx, 2002:129). Nihai manada proletarya, devrim ile egemenliği ele geçirecek ve komünizm ilkelerine dayanan bir toplum kurulacaktır.

Marx ve Epistemolojik Düşünsel Sorun

Marx’ın epistemolojik duruşu, pozitivist bir damar taşır. Marx’ta iki epistemolojik tema ağır basar (Bhaskar, 1993:75). İlk olarak, nesnellığın bilgisi karşısında, doğal biçimlerin bağımsız gerçekliği, toplumsal biçimlerin ise görece bağımsız gerçekliği vurgulanır. Bu tip nesnellik, doğanın değişimi ve toplumsal hayattaki kurgu ile dengeli gider. İkinci olarak, bilme sürecinde çalışma ve emeğin rolüne odaklanılır ve bilginin toplumsal karakterine ya da amaçlı insan eylemi olarak praksise gönderme yapılır.

Toplum içinde kendini düzenleyen bir akış mevcuttur ve bu akış ileriye doğru devam eder. Marx terminolojisinde “ilerleme” kavramı önemlidir, bir düzen mevcut şartları tamamladığı ve geliştiği ölçüde parçalanacak duruma gelir. Bu durum insanlığın kendi önüne ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyduğunu gösterir; çünkü maddi koşulların geliştiği yerde değişim gerçekleşir. “Geniş çizgileriyle Asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilirler” (Marx, 1979:26). Pozitivistlerin, toplumların bir aşamadan diğerine evrimsel gelişme çizgisi takip ettiği öngörüsünde olduğu gibi Marx da ilerlemeci bir tarih anlayışına sahiptir; fakat bu ilerleme diyalektik biçiminde gerçekleşir. Çelişki içinde ve çelişki yoluyla ilerleyen tarihsel gelişim süreci sona ermiş değildir, bu nedenle kapitalist toplum biçimi tarihin sonu ve amacı olamaz. Tarih, haddi zatında daha iyi bir toplumsal düzene doğru hareket halindedir; bu panoramada proletaryanın kendisi tarihsel süreci hızlandırarak yeni toplumun doğum sancılarını kısaltacaktır (Fetscher, 1993:208-209). Hareket noktası olarak oluşturulan öncüller, keyfi olarak saptanmış

değerler veya dogmalar değil, soyutlamaların yapılabileceği gerçek öncüllerdir. Bireylerin hem hazır buldukları hem de kendilerinin tekrar tekrar yarattıkları maddi yaşam koşulları ampirik öncül niteliğindedir (Marx, 1979:38-39).

Bunun yanında, Marx, doğa yasalarıyla insanlık yasalarını birbirinden ayırt ettiği halde, çalışmalarının bilimselliğini vurgularken, Newton'un evrenin yasalarından bahsetmesi gibi tarihsel gelişim yasalarından, değişimin yasalarından veya birleşik emeğin, basit emeğe indirgenmesini düzenleyen yasalardan (Marx, 1979:50) argüman geliştirir. Toplumu incelerken epistemolojik payanda olarak din, sihir (Perry, 2010:64-66) ve metafizik gibi nedensel açıklama biçimlerini reddederek görünen maddi olguların gerçek bilgiye ulaşma biçimlerine işaret eder. Alt yapının üst yapıyı belirlediği, toplum içindeki üretim tarzının yaşam şeklini yönlendirdiği, fakat üst yapının da alt yapıyı etkilediği argümanı, tekrar eden yasa dinamizmi taşımaktadır. Tarihsel süreç içinde birbirini takip eden devirler, üretici güçlerin gelişmesi veya teknolojik ilerleme ve sınıf ilişkilerini oluşturan toplumsal iş bölümünün karakterine bağlıdır (Bottomore, 1993:562).

Marx ve İnsan Doğası Sorunu

Ollman (2012:142-143) “insan doğası” kavramını doğayla ve insanla ilgili her şeyi kapsayan bir kavram olarak ele alırken, Marx'ın bütün tarihi, insan doğasının durmaksızın dönüşümünden ibaret saydığını, insanın emek gücüyle birlikte var kabul edilmesini onu doğal bir nesne, bir şey olarak isimlendirmesinden ileri geldiğini belirtmektedir. “Marx doğal, nesnel ve duylara sahip bir varlık olarak insan yorumunu, ‘insanın acı içinde sınırlı ve koşullandırılmış’ olduğuna gönderme yaparak” (Ollman, 2012:143) özetlemektedir. Bununla birlikte, Marx'ın insan doğasına ve potansiyeline ilişkin duruşu yer yer farklılaşmakta, kimi zaman voluntarizme yaklaşmakta; fakat nihai durakta determinist görünmektedir.

Toplumsal yapının eyleyici üzerindeki belirgin etkisini sağlamlaştıran Marx'ın şu argümanıdır:

İnsanlar kendi tarihlerini yaparlar ama kendi keyiflerine göre değil; kendi seçtikleri koşullar içinde değil, doğrudan karşı karşıya kaldıkları, belirlenmiş olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine kabus gibi çöker. Ve tamamıyla yeni bir şey yaratmak için kendilerini ve maddi çevreyi dönüştürmekle uğraşır göründüklerinde, tam da böyle devrimci bunalım çağlarında geçmişin ruhlarını kaygıyla yardıma çağırırlar, onların adlarını ödünç alır, yani tarih sahnesine bu zamanda saygı olarak kılıkta ve ödünç alınmış dille çıkmaya kalkarlar (Marx, 2012:13-14).

Kendi potansiyelini kullanma yetisine ve yeteneğine sahip insan, tarihsel koşulların ördüğü duvarlar içinde hareket etse de; “şu ya da bu biçimde bir toplum seçmekte asla özgür değildir” (Marx, 2011:178). Başka bir ifadeyle, toplumsal bir varlık olarak bireyin tüm ilişkilerinin temelinin maddi ilişkilere dayanması, onu toplumsal ağ içine hapsetmektedir. Burjuva toplumunda da işçi, doğanın duygusal dış dünya koşulları içinde varlık gösterir; “doğa işçinin emeğinin üzerinde gerçekleştirildiği, üzerinde etkin olduğu gereçtir; işçi doğadan ve doğa yoluyla üretir” (Marx,

1969:68). Marx'ın (2004) insan-toplum ilişkisi üzerine çözümlemesini netleştirmek için, *Alman İdeolojisi*'nde verdiği balık örneğine bakılabilir. Marx'a (1969:74) göre, "balığın özü onun varlığı olarak sudur" önermesinde olduğu gibi nehir balığının özü de bir nehrin suyudur. O su, modern dünyada sanayinin emrine girdiği vakit boya veya diğer atık maddelerle kirlenmekte, buharlı gemiler üzerinde dolaşmaya başlayınca ya da nehrin kurummasıyla balıklar var oluşlarını sağlayan koşullardan yoksun kalmaktadır. Bu ortam, balığın yaşam koşullarına uygun bir ortam olmadığı için artık balığın özü olmaktan çıkar. Ağır sanayi, fabrikalaşma ve burjuva toplumunun değerleri, yarattığı ortam itibarıyla insanın bu özel yaşam alanına saldırmakta, özünü sömürmektedir. Diğer bir ifadeyle, işbölümü, özel mülkiyet, devlet baskısı, yanlış ideolojik bilinçlilik insan potansiyelinin arızalanmasının ve savrulmasının koşullarını yaratmaktadır (Markovic, 1993:293).

İnsanın bu arızalanma koşullarını en iyi ifade eden kavram, Marx literatüründe, şeyleştirme ve meta fetişizmi yörüngesinde anlaşılabilir "yabancılaşmadır". Şeyleştirme, insan tarafından yapılanların insanın önüne geçerek ondan daha büyük değer görmesidir. Sermaye-faiz, toprak-rant ve emek-ücretler formülasyonunda, kapitalist üretim tarzı gizemleştirilmekte, toplumsal ilişkiler şeyleştirilmekte (Marx, 2004b:725-726); maddi üretim ilişkileri, toplumsal ve tarihsel belirlenimleriyle birleşmektedir. Üretim ilişkilerinin maddi varlıklara çevrilmesi, şeylerin de kişileştirilmesine neden olmaktadır. Bu kişileştirilme süreci, ilk başta, insanın doğadaki malzemeleri kullanarak onlara biçim vermesinin ekonomik başkalaşıma uğramasıyla gerçekleşir. Ağacın masaya çevrildiği süreçte, masa yine ağaç olmaya devam etmektedir. Fakat ne zaman satılabilir halde metaya dönüşürse o zaman varlığı farklılaşır, "yalnız ayakları üzerinde yerde durmakla kalmaz, tüm öteki metalarla ilişki içinde amuda kalkar ve o ağaç beyninden, masa yürütmekten çok daha çarpıcı, parlak fikirler saçar" (Marx, 2003:76). Metaların sahip olduğu mistik özellikleri, onların kullanım değerinden doğmaz, insan emeğinin toplumsal niteliği emek ürünleri arasında kurulan toplumsal ilişkiye dayanır. Yani metanın yararlılık esasına dayanan kullanım değeri değil, mübadele sonucu ortaya çıkacak değişim değeri ön plandadır. Marx "emek ürünlerine meta olarak üretildikleri anda yapışverişen, bu nedenle meta üretiminden ayrılması olanaksız olan şeye" (Marx, 2003:77) fetişizm demektedir.

Burjuva toplumu da işçinin birikmiş emeği yani sermaye üzerine dayanmaktadır. Kapitalist sistem sadece belirli zaman diliminde üretilen emeğe ücret ödemektedir, fakat asıl ödenmemiş bir zaman dilimi mevcuttur. Bu, üretim güçlerini elinde bulunduran için "artık-değerdir" ve kapitalistin kâr ettiği bu değer biçimidir (*Karl Marx ve Das Kapital*, 2014:64). İşçinin fazla emeğinin bir ürün üzerine aktararak maddeleşmesi ve nesneleştirilme sürecinde emek gerçekleşirken, işçiler için gerçeklik yok olur. "Nesneleşme, nesnenin yok oluşu, nesneye kölelik; mülk sahibi olma ise yabancılaşma, başkalaşma olarak ortaya çıkar" (Marx, 1969:67). İşçi yabancılaşma sürecinde, gerçekliğini aklıktan ölme derecesinde yitirir. Ne kadar çalışırsa çalışsın o kadar azına sahip olan işçi, kendi emeğinin altında ezilerek sömürülmektedir. Marx'ın (1969:68) ifadesiyle:

Bütün bu sonuçlar, şu tanımlamanın kapsamında vardır: işçi kendi emeğinin ürününe, yabancı bir nesneyleymiş gibi bir ilişkidedir. Bu öncülden bakılınca açıkça görülür ki, işçi kendini ne kadar harcarsa, karşısında yarattığı yabancı, nesnel dünya da o derece güçlenir, kendisi –iç dünyası- ne kadar yoksullaşırsa, kendine ait şeyler de o kadar azalır... İşçi hayatını

nesneye koyar, ama artık hayatı kendine değil, nesneye aittir. Dolayısıyla, bu etkinlik ne kadar fazla olursa, işçinin nesnelere yoksunluğu da o kadar artar. Emeğin ürünü, kendisi değildir. Onun için bu ürün ne kadar büyükse, kendisi o kadar küçüktür...yani işçinin nesneye aktardığı hayat, yabancı ve düşman bir şey olarak kendi karşısına çıkmaktadır.

Kısacası, işçi yaptığı etkinliğine, ürüne yabancılaşırken bulunduğu ortama, çalışma ortamındaki diğer insanlara ve kendine yabancılaşmaktadır. İşçi çalışırken kendinden uzaklaşmakta, çalışmadığı zamanlarda kendine gelmektedir; bu zor ve kendini tekrar eden koşullar altında çalışmaktan memnun değildir, fiziksel enerjisi ile birlikte manevi enerjisi kaybolmakta, acı çekmektedir (Marx, 1969:71). Yine de bu yabancılaşma sürecini bertaraf etmek bireyin kendi iç dinamiklerinde saklıdır. Bu sebeple, yabancılaşma kavramı, bireyleri sömürülmekten kurtarabilecek nüveleri de içinde barındıran “devrimci bir çağrı” (Petrovic, 1993:597) olarak görülür. Marx insanın yapabilme potansiyelini ve devrimci niteliğini gösterirken insan ile hayvan arasındaki farklara dikkat çeker. Arılar, kunduzlar, karıncalar kendilerine yuva, barınak yaparlar ama bu yapıyı kendilerinin ve yavrularının dolaysız gereksemeleri için üretirler. Üretim sadece kendileri ile sınırlıdır. Oysa insan, evrensel üretimde bulunabilen, doğayı yeniden üretme potansiyeline sahip bir canlıdır ve ne zaman fiziksel gereksinimlerinden kurtulur o zaman hakiki manada üretmeye başlar (Marx, 1969:74).

Marx’a göre insanın üretimini kısıtlayan onu kendine yabancılaştıran kutsal kuvvetlerden biri de dindir. Devlet, eliyle toplum tersine çevrilmiş dünya bilinci olarak dini yaratır; din bu dünyanın genel teorisi olarak, halkın düzeyine indirgenerek işlev görür. İnsani özün imgelemi olarak din, “ümitsiz koşulların tini olduğu gibi, ezilmiş yaratığın iniltisi, kalpsiz bir dünyanın ruhu, halkın afyonudur” (Marx ve Engels, 1995:35). Dini ortadan kaldırmak, halka mutluluğunu geri vermek ve içine düştüğü özüne yabancılaşmış durumdan vazgeçmesini istemek olacaktır. Marx’ın (Marx ve Engels, 1995:35) ifadesiyle,

Dinin eleştirisi, halesi din olan bu gözyaşları vadisinin eleştirisidir. Eleştiri, zincirlerin üstünü örten imgesel çiçekleri kopardı; bunu yaparken insanı gerçek umutsuzluğa götüren zincirler taşısını diye değil, zincirleri atsın ve canlı çiçekler toplansın diye yaptı... Din, insan kendi çevresinde dönmediği sürece, insanın çevresinde dönen yanılmalı güneşten başka bir şey değildir.

Ancak insan yabancılaşmış emeğini tekrar tersine çevirdiği vakit özgürlük potansiyelini yeniden kullanacaktır. Bu yaratıcı, özgür, evrensel etkinlik praxis kavramı ile nitelendirilir. Praxis, Marx’ın başat kavramlarından biri olarak devrimci düşüncenin felsefesini oluşturmaktadır. “Toplumsal yaşam özünde pratiktir; teoriyi gizemcilğe sürükleyen tüm gizemlerin çözümü insan praksisinde ve bu praksisin kavranmasında yatar” (Petrovic, 1993:450).¹ Praksise yönelmek

1 Bu cümle Feuerbach üzerine yazılan 8. Tezde geçmektedir. Türkçe tercümelelerde pratik ve praksis arasındaki ayrım çoğu yerde net ifade edilmemiştir. Mesela aynı tez, *Seçme Yapıtlar I* adlı kitabın *Feuerbach üzerine Tezler* bölümünde “Toplumsal yaşam, özünde pratiktir. Teoriyi gizemcilğe saptıran bütün gizemler, ussal çözümlerini, insan pratiğinde ve bu pratiğin anlaşılmasında bulur” (s.13) şeklinde tercüme edilmiştir. Hâlbuki orijinal metinde ilk sözcük praktisch, diğer ikisi praxis olarak geçmektedir. Bu sebeple, çeviri derlemelerinin Mete Tunçay tarafından yapıldığı, madde çevirisi Mehmet Küçük’e ait olan tercüme daha tutarlı bulunmaktadır bkz (Petrovic, 1993:450).

özgürlüğü getirecektir. Fakat özgürlük için bir bakıma radikal olmak gerekir. Marx radikal olma durumunu, işleri kökünden kavrama olarak kullanır. İnsan için kök kendisidir (1995:43). Lefebvre, praksis kavramını yapmak ve yaparken kendini yapmak olarak açıklarken, yaratıcının kendini keşfettiğini, nesnenin içinde kendi eserini ve kendi kapasitesini tanıdığını Marx'ın da bu kavramla bütünsel ulaşmayı hedeflediğini belirtir. “Toplumsal yaşam, toplum ve bireyin özünde, toplumsal pratiktir: praksis. Üretim, insanı üretir. Sözde dünya tarihi ya da dünyanın tarihi insanın kendisi tarafından üretiminin tarihidir: İnsan hem insanın dünyasını hem de öteki insanı (yabancılaşmış) başka insanı ve kendini (kendinin bilincini) üretir” (Lefebvre, 2010:251).

Bunların yanında, Marx'ın proletaryanın sömürülmesinden duyduğu rahatsızlık onu her zaman bilimsel anlamda hümanist bir noktaya getirir. Marx, gazete yazılarından birinde, yoksul bir işçinin İngiltere'deki ölümünü burjuva toplumuna hasretmekte ve burjuvanın körlüğünü ironik bir yazı ile anlatmaktadır:

Refahın orta yerindeki bu açlıktan ölüm olayını Londra City'deki besili bir adama anlatsanız: 8 Ocak tarihli London Economist'in sözleriyle yanıt verecektir size: “Bu vesileyle, serbest ticaret sayesinde tüm sınıfların zenginleştiğini, ödül umudunun herkesin enerjisini açığa çıkardığını, herkesin kendi üretimini arttırdığını ve herkesin yararlandığını görmek çok güzel (Marx, 2008:78).

Markovic (1993:293) Marx'ın, insan doğasına yönelik konumunu doğalcılığın ve hümanizmin oluşturduğu bir birlik olarak ifade etmektedir. Marx'ın doğalcılığı, doğanın bir parçası olarak gördüğü insanın, aşkın bir eyleyici tarafından yaratılmadığı, uzun bir biyolojik evrimin ürünü olduğuna olan imanında saklıdır. İnsan, özünde yaratma potansiyelini kendi taşımaktadır, bu manada, özünde praksisin bir varlığıdır. Hümanist felsefe ise praksis varlığı olan insanın hem çevresini hem de kendini yaratabildiği, doğanın üzerinde her geçen gün denetime sahip olabildiği ve gereksinimlerini karşılayabildiği argümanı üzerine dayanmaktadır. Marx'ın (1969:115) ifadesiyle, “dünyanın tarihi denen şeyin tümü, insanın emeği yoluyla insanın yaratılmasından başka bir şey olmadığına göre, doğanın insan için oluşumundan başka bir şey olmadığına göre, kendi doğumunun, kendi oluşum sürecinin yalanlanamaz ve göze görünür tanıtı yine kendisidir.”

Bu çerçevede Marx'ın voluntarizme en fazla yaklaştığı yerler hümanist bir pencereden insanın yapabilme edebilme kapasitesine gösterdiği ilgi ve onu pratik eylemden amaçlanmış radikal devrimci eyleme –praksise götüren güce olan inancıdır. Ama bunun yanında toplumsal şartların verili olarak sunulduğu ve insanların ancak bu sorunlarla uğraştıkları ve tarihsel koşulları içinde eylem gerçekleştirebilme varsayımları onun duruşunu determinist çizgi üzerinde resmetmektedir.

Marx ve Düşünsel Sorun Olarak Metodoloji

Elster (1995:vii) Marx'ın temel bir metodolojik harita bırakmadığını, yönteminin ancak ekonomi, politika ve tarih üzerine yazdıklarından çıkartılabileceğini, bu durumda Marx'ın ancak “metodolojilerinden” söz edilebileceğine vurgu yapmaktadır. İncelendiği vakit, çalışmalarını belirli

bir disiplin çerçevesinde oluşturan Marx yönteminin gücünün -veya güçsüzlüğünün- toplumsal için belirleyici olarak işaretlediği ekonomik olgulara yaklaşımından kaynaklandığı görülmektedir. Marx, bir doğa bilimcisinin deney yapmak üzere arı kovanına veya karınca yuvasına yaklaştığı gibi topluma bir bütün olarak bakar (*Karl Marx ve Das Kapital*, 2014:343) ve materyalizme dayanan diyalektik içinde nesnel bir inceleme süreci geçirir. Yine çalışma sürecini tarif ettiği bir yapıtında Marx (2003:16), organik bir bütün olarak bir cismi incelemenin, o organizmanın hücrelerini tek tek incelemekten daha kolay olduğunu söyler. Ekonomi gibi bir bilim dalında ise mikroskop ya da kimyasal araçlar da kullanılmadığı için bunların her ikisinin yerini “soyutlama” yönteminin alması gerektiğini düşünür (Marx, 2003:16). Burjuva toplumunun incelenmesinde bu hücre yapısı, meta biçimi ya da metanın değer biçimidir. Tıpkı mikroskopik anatomiye yapıldığı gibi küçük ayrıntılar üzerinde durulmaktadır. Diğer yandan, Marx bir fizikçinin, fiziksel olguları, yan etkilerinin en az ortaya çıktığı yerde incelediğini, olayın en normal biçimde geçmesini sağlayacak koşullar altında deneylerini gerçekleştirdiğini söylemekte ve aynı yöntemi kullanarak teorik açıklamalarını İngiltere örneği üzerinden yapmaktadır. Bu durumda, Alman işçilerin, İngiliz işçilerinin durumuna omuz silmesine veya Almanya’daki işçilerin durumunun bu kadar vahim olmadığını düşünerek kendilerini avutmalarına karşılık “bu öyküde senin sözün ediliyor” (Marx, 2003:16) demektedir. Buradan ulaşılmaya çalışılan genelleme kapitalist üretimin kendi içindeki doğal yasalarıdır; fakat bu yasaların toplumsal üretim şekillerine göre değiştiği, her ekonomik sistemin kendine has yasalarla işlediği göz önünde bulundurulmalıdır. Marx’ın ifadesiyle,

Burada söz konusu olan, bu yasaların kendileridir, kaçınılmaz sonuçlara doğru katı bir zorunlulukla işleyen bu eğilimlerdir. Sanayi yönünden daha çok gelişmiş bir ülke, daha az gelişmiş olan ülkeye ancak kendi geleceğinin imgesini gösterir (Marx, 2003:16-17).

Yine de katı bir zorunluluk olarak görülen yasalarla toplumbilimlerini açıklama girişimi, metodolojik olarak nomotetik bir duruşa işaret etmektedir. Nomosları kullanırken, Marx, Hegel’den devşirdiği tez- anti tez ve senteze dayanan diyalektik metot ile toplumsal olaylara açıklama getirmektedir. Diğer bir ifadeyle, Marx, “diyalektiğin yasalarını” “doğanın yasaları” olarak formüle etme girişimi gösterir (Benton, 2008:140). Hegel idealist felsefe temelinde diyalektik metodu kullanmıştır. Diyalektik metot, bazı temel öğelere dayanır: “her şey kendi içinde çelişkilidir, çelişki tüm değişimin esasıdır, tekil şeylere odaklanma birbirleriyle olan ilişkileri değil, ancak aralarındaki farkları gösterir, dünya ancak şeylerin süreç olarak görülmesiyle kavranabilir. Nicelikte değişim, nitelikte değişime yol açar, şeyler değişim sürecindeki anlar olarak kavranırsa ancak anlam kazanır, şeyler, daha büyük bir tamın, bütünlüğün parçası olarak anlaşılmalıdır” (Perry, 2010:62-63).

Marx’ın diyalektik yaklaşımı, araştırma metodundan uzağa düşmez; onun için araştırma yöntemi işlenecek malzemeyi ayrıntılarıyla ele almalı, onun gelişmesinin farklı biçimlerini tahlil etmeli, iç bağıntıların esasını bulmalıdır; ancak bu şekilde gerçek hareket anlaşılabilir (Marx, 2003:26). Bu nedenle Marx’ın diyalektik yöntemi, Hegel’den sadece farklı değil aynı zamanda onun tam tersidir. Hegel, düşünme sürecini fikir başlığı altında bağımsız bir özneye çevirirken, Marx için fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımaları ve düşünce biçimlerine dönüşmesidir.

Marx'a göre "Hegel'de diyalektik baş aşağı duruyor, mistik kabuk içerisindeki akla uygun özü bulmak istiyorsanız, onun yeniden ayakları üzerine oturtulması gerekir" (Marx, 2003:27). Marx, diyalektiği materyalist felsefe ile tanıştırmış; bilimsel bir metot olarak epistemolojik diyalektiği, tüm gerçekliğin bir bölümüne egemen olan yasalar veya ilkeler kümesi olarak ontolojik diyalektiği ve tarihin hareketi olarak ilişkisel diyalektiği kullanmıştır (Bhaskar, 1993:140). İlişkisel diyalektik ile tarihsel olarak gelişmiş her toplumsal biçim, akışkan bir hareket içinde görülür, hiçbir durumun zorla kabul ettirilmesine izin verilmez, özünde eleştiri ve devrimi kapsar (Marx, 2003:27).

Bunun yanında, diyalektiğin materyalizmle birleşmesinden oluşan yöntem kabaca dört esas üzerinden tanımlanabilir (Perry, 2010:88). Emek insanın ayırt edici özelliğidir, üretime neden olur ve bu üretici güçler sosyal ilişkileri getirir. Üretim ilişkileri ve güçleri, insanlık tarihinin farklı dönemlerini ayırt etmeyi sağlar, bu güçler arasındaki çatışma devrimci krizi ateşler. Toplumun alt yapısı üst yapıyı belirler ve üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak sınıf çatışması devrimin ortaya çıkmasında başrol oynar. Diğer bir ifadeyle, tarihsel süreçler diyalektik çatışma yöntemi ile anlam bulur. Köleci, feodal ve kapitalist toplumlar kendi bünyelerinde iç çelişkilerini barındırmaktadır. Köleci topluma, inceleme nesnesi olarak "tez" denilirse, bu toplumun bağrından kopan; fakat onun zıt özelliklerini taşıyan bir feodal toplum anti tez olacak; ardından sentez biçimini karşılayacak kapitalist toplum doğacaktır. Sentez olarak kapitalist toplum, hiçbir zaman diğer ikisine benzemeyen bir oluşumdur.

Marx'ın çalışmalarındaki araştırma yöntemlerine bakıldığında, kavramlarını tarihsel verilerden oluşturduğu görülür ve bu kavramlar bağlamında bir teorisyen olduğu söylenebilir. Aynı zamanda Marx sayısal verileri kullanarak toplumun ekonomi politliğini yapar. *Kapital'de*, İngiltere hükümetinin fabrika nüfus ve istatistiklerinin bulunduğu Mavi Kitapları analiz ederek, buradaki sayısal verileri toplumsal düzeni anlamak için yorumlar. Diğer yandan, Marx, *New York Tribune* gazetesinde yazarken, çarlık Rusyası ile Batılı devletlerarasındaki 1853 yılının şiddetli tartışmalarına gazete aracılığıyla sistematik ışık tutar (Marx ve Engels, 1977:28). Marx'ın kimi zaman ise şiir üzerinden toplumun eko-politiğini yaptığı görülür. Mesela, Shakespeare'den alıntılanmış şiirde Marx, paranın tanrısal özelliğini vurgulamaktadır: "Bütün insani ve doğal nitelikleri dönüştürmek ve değiştirmek, olanaksızları birleştirmek –paranın tanrısal gücü, insan türünün yabancılaşmış, yalıtılmış (tecrit edilmiş) dışlaştırılmış özelliği oluşunda yatar. Para, insanlığın yabancılaşmış yeteneğidir" (Marx, 1969:140).

Altın, sarı, pırıl pırıl, halis altın! Yok tanrılar...

Şu kadarı yeter bunun çevirmeye kararı aka; eğriyi doğruya...

Bu sarı köle

Bağlar, çözer dinleri; günahkârı kutsar;

Cüzzamlıya bile taptırır insanı, alır hırsızı...

(Shakespeare'in Atinalı Timon şiirinden alıntılanmıştır)

Marx ve Düşünme Geleneği

Çağdaş düşünce tarihinde gerek eserleri gerek düşünme geleneği bağlamında büyük rol oynayan Marx'ın, sosyal bilimlere katkısı düşünsel sorulara verdiği cevaplar bağlamında anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede Marx, ontolojik olarak realist, epistemolojik düzlemde pozitivist, insan doğası bağlamında determinist ve metodolojik olarak nomotetik bir duruşla “objektivist” yaklaşıma yakın durmaktadır. Buna karşın Lenin, Marksizmi kendine has dinamikleriyle bir üçüncü yaklaşım olarak ortaya koyar (akt. Korsch, 2007:144-145). Lenin'e göre objektivist, verili tarihsel süreçlerin zorunluluğundan bahsederken, materyalizme dayanan Marksizm toplumun verili ekonomik biçimini ve burada var olan antagonistik ilişkileri tespit eder. Objektivist, verili olguları açıklamada savunucu pozisyondan kaçınırken, Marksist sınıfsal çatışmada yerini ve konumunu belli eder. Bu durumda Lenin Marksist bilimin objektivizmin açısını genişlettiğini ve objektivizmden daha tutarlı olduğunu düşünmektedir. Üçüncü yaklaşım önermesi, Marx'a ait düşünce kalıplarının kendi içinde bilimsel bir duruş sergileyecek donelerin olduğunu öne çıkartmaktadır.

Gerçekten Marx, kendinden sonra gelen düşünürlerle ilham veren, takip edilecek materyalist sosyal bilim kanalı açmıştır. Bu kanal, takipçileri tarafından Marksizm olarak adlandırılır ve en genel manayla sadece Marx'ın eserlerinden müteşekkil olmak yerine kolektif bir çalışmanın sonucudur (Lefebvre, 2010:14). Marksizm, “en taşkın hasımları tarafından bugün bir dünya görüşü olarak tanınmaktadır” (Lefebvre, 2010:14). Kendi içinde ideolojik ve bilimsel olmak üzere iki kanaldan incelenebilecek Marksizm, ideolojik manada sosyalizmin bir biçimi olarak pratik siyasal bir harekettir (Edgley, 1993:214). Lenin ve Stalin Sovyetler Birliğinde, Mao Zedung Çin'de ideolojik Marksizm yürüngesinde komünizmin ilkelerini benimsemişlerdir. Bilimsel Marksizmin temel ilkeleri ise şöyle sıralanmaktadır: “(i). Marksizmin tüm önermeleri spesifikdir, görünüşte genel olanlar dâhil, (ii). Marksizm, pozitif değil eleştireldir, (iii). Marksizmin araştırma konusu, pozitif haliyle mevcut kapitalist toplum değil, kanıtlanabilir bir biçimde işleyen parçalanma ve çürüme eğilimleri içerisinde ifşa edilmiş şekliyle, çökmekte olan kapitalist toplumdur, (iv). Marksizmin asli amacı mevcut dünyaya dönük bir tefekkür hazzı değil, bu dünyanın aktif dönüşümüdür” (Korsch, 2007:83).

“Kolektif eylemi mümkün kılan koşulları belirleme çabası, bütün Marksist yaklaşımların temel bir özelliği” (Layder, 2006:52) olmasına rağmen toplumsal olguları açıklarken, farklı konsantrasyonlar göstermeleri bakımından çeşitli Marksizmler meydana gelmiş; Yapısal Marksizm, Hümanist Marksizm, Batı Marksizmi (Frankfurt Ekolu), Marksist Feminizm gibi ekoller oluşmuştur. Yapısal Marksizm, yapısal ve makro unsurların belirleyiciliğini vurgulayan, 1970'lerde ortaya çıkmış, özellikle Althusser'in çalışmalarında vücut bulan bir ekoldür (Layder, 2006:46). Mikro analiz nesnesi olabilecek bireysel eylemleri parametre dışı tutarak özneyi terk eden yapısalcı Marksistler, toplumsal yapının katmanları arasındaki ilişkiler üzerinden toplumsal olguları açıklar. Yapısalcıların yapıya olan aşırı vurguları diğer Marksist düşünürler tarafından oldukça eleştirilmektedir. Özellikle, Althusser'i sert dille eleştiren hümanist Marksist Thompson, alt yapı, üst yapı olarak ayrılan ikilinin değişmez kurallar çerçevesinde toplumsalı

açıklama kabiliyetini sorgular; bu tür cansız, insansız metaforların, tarihin süreç olma özelliğini kaçırdığına dikkat çeker (akt Perry, 2010:201). Batı Marksizmi veya Frankfurt Ekolü olarak bilinen topluluk ise Sovyetler Birliği ve Çin'in ortodoks Marksist öğretisine karşı çıkar. Marx'ın yöntemiyle toplumsal olaylara, kültüre, özellikle kitle iletişim araçlarına karşı eleştirel yaklaşım geliştirir. Ekolün en önemli temsilcileri, Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas gibi isimlerdir. Ayrıca, Marx'ın öğretilerini temelde benimseyen; fakat yer yer katkılar ve eleştiriler getiren tam manasıyla ekolleşemeyen akımlar da vardır. Mesela, Marksist Feminizm kadınların baskı altında olma sebebinin kapitalist toplumun vahşi doğasından kaynaklandığını, kadınların evde, işte ve toplumun diğer kesimlerinde sömürülme nedeninin sınıf çatışmasının bir biçimi olduğunu vurgulamaktadır. Marx'ın, feministleri memnun edecek derecede kadın sorunuyla ilgilenmediği düşünülse de, sorunları çözüme yolunda metod sağladığı, materyalist tarih anlayışı ile kadın sorununun tarihsel akış içinde çözümlenebildiği savunulmaktadır (*Karl Marx ve Das Kapital*, 2014:91).

Marx ve Özgünlüğü

Bugün Marx'ın birçok öngörüsü çıkmamış, kehanetleri gerçekleşmemiş; proletarya diktatörlüğünü ilan edememiş, kapitalizm yıkılmamış, komünizm dünya çapında zaferini kazanamamıştır. Yine de, Marx sosyal bilimlere temel katkılar sunan, sosyal hareketlerde motivasyon sağlayıcı rol oynayan bir düşünür olarak yıllardır takip edilmektedir. Marx'ın hala bu kadar diri olmasının sebebi düşün dünyası içindeki özgünlüğünden ileri gelir. Marksist sosyologlardan Lefebvre, Marx'a özgünlüğünü veren bir takım ilkelerden bahseder (Lefebvre, 2010a:28-29). İlk olarak, Marx, eksikli öğretileri, saklanmış bağlantılar içinde çözümleyerek çelişkileri aşmasını bilmiş, gerçekliği keşfetmeye çalışmıştır; bu yöntem, tüm bilgilerin sentezine ulaşmayı sağlayan düşünce tarzının somut halidir. Marx, en çok tanındığı "ekonomi" kavramı ile toplumun politliğini "tarihsel materyalizm" aracılığıyla yapmış, kapitalist üretim tarzının çelişkilerini, ücret, artık değer ve emekçiler üzerindeki yan etkilerini analiz etmiştir. Son olarak, proletaryanın tarihsel rolünü, bağımsız bir siyasetle sömürüden kurtulmayı ve ancak böylelikle toplumsal ilişkilerin dönüşüme uğratılma olanağını ortaya koymuştur.

Bunların yanında Marx, eleştiri, mücadele, çatışma gibi görünüşte olumsuz yargıları sistematik içinde teorize etmiştir. Bu yöntem, temelde bilimin ilerlemesini sağlayan yanlılanabilirlik ilkesinin gösterisidir. Marx, Hegel (Marx, 1997) Feuerbach (Marx ve Engels, 2003:11-14) Proudhon (Marx, 2011) gibi üzerinde büyük etkisi olan düşünürleri, onların düşünce geleneğinden koparak eleştirmiştir. Aslında, bu yöntem, kendi içinde diyalektik bir süreci gösterir; birbirini takip eden eleştiriler zinciri, 'sefaletin diyalektiği'ne işaret eder. Şöyle ki, Proudhon'un yazdığı *Sefaletin Felsefesi* adlı kitap, tez olarak düşünüldüğünde, Marx bu çalışmaya anti tez olarak *Felsefenin Sefaleti* adlı eseri yazmış ve Proudhon'u eleştirmiştir. Marx'ın ifadesiyle Proudhon,

...hem ekonomi politığı ve hem de komünizmi eleştirmiş olmakla işte böyle övünüyor; oysa durduğu yer, her ikisinin de çok aşagısındadır. İktisatçıların aşagısındadır, çünkü elinin

altında sihirli bir formül bulunan bir filozof olarak saf ekonomik ayrıntılara girmekten sakınabileceğini sanmıştır. Sosyalistlerin aşağısındadır, çünkü düşünce planında bile olsa, burjuva görüşü ufkunun ötesine geçecek ne cesaret ne de kavrayışa sahiptir (Marx, 2011:124).

Sentez niteliğindeki anlaşılabilir çalışma ise Thompson'ın *Teorinin Sefaleti* (Thompson, 1994) adlı eserinden gelmektedir. Thompson temelde bir Marksist olduğu halde, ortodoks Marksist Althusser'in *Marx İçin* (Althusser, 2002) ve *Kapitali Okumak* (Althusser, 2007) adlı eserlerini eleştirirken, özelde Marx'ın suskunluk, eksiklik ve tutarsızlıklarını gözler önüne serer:

Demek ki unutulmuş terime, "deneyim" terimine geri dönüyoruz ve hemen Marx'ın suskunluk alanına giriyoruz...bu "suskunluklar" Marx'taki bulanıklıklar ve "katılık" eksiklikleridir (kendi kavramlarını teorileştirmede başarısızlıktır)... (Thompson, 1994:265).

Yöntem, teori ve toplumsal öngörülerini yanında Marx, çalışma azmi, disiplini ve bildiği yolda ilerlemesi ile de düşünür olarak adını kökleştirmiştir. *Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı'nın* önsözünde Marx (1979:292) bilimsel sorumluluğunu şöyle ifade eder:

Malzeme önümdedir, artık söz konusu olan sadece onu uygun biçime sokmaktır. Oysa yazdığım her satırda yazı üslubunun ötesinde karaciğer hastalığımı hissetmekteydim. Ve bu eserin sağlık nedenleriyle berbat olmasına razı olmamamın iki nedeni var: 1.Bu eser, 15 yıllık çalışmamın, yani ömrümün en güzel yıllarının sonucudur, 2.Bu eser, ilk defa olarak, toplumsal ilişkilerin yeni bir görüş tarzını bilimsel olarak sunmaktadır. Onun için, eserin, hasta bir karaciğere özgü olan asık suratlı ve kasılmış bir yazış tarzı ile çirkinleşmesine engel olmam, benim için bir parti görevidir.

Görev bilinci içinde kendini çalışmaya adanmış Marx, hayatı boyunca yazdıklarıyla siyasal erki rahatsız etmiş; yazınlarını oluşturduğu gazeteler kapatılmış, bulunduğu ülkelerden çıkartılma emriyle karşılaşmıştır. Yaşadığı dönemin şartlarına yönelik yaptığı ağır eleştiriler çoğu zaman kamuoyu tarafından şikayetle karşılanmıştır. Bu durumun farkında olan Marx, *Kapital İde* cevabını veciz bir şekilde verir: "Kamuoyu denilen şeyin hiçbir zaman ödün vermediğim yargılarına gelince, önceden olduğu gibi, şimdi de büyük Floransalının özdeyişini benimsiyorum: Sen yolunda yürü ve bırak ne derlerse desinler! (Dante, İlahi Komedi, Araf, 5.şarkı)" (Marx, 2003:19).

Sonuç

Marx, fikir dünyasında sağlam yer edinen düşünürlerin başında gelmektedir. Katkıları, çeşitli disiplinler içinde öğrenilmesine yol açmış, sert eleştirilerle karşılaşması bile alternatif ekollerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Marx'ın eserlerinin bu doğurganlığının dinamosu tek kelime ile "eleştiri"den gelmektedir. Eleştirerek, çatışarak ve mücadele ederek toplumun katmanları arasında düzen sağlanabilecektir. Bu, toplumsal pratiğin praksise dönüşmüş halidir ve amaç zaten praksistir; ancak praksis ile devrimin geleceğine inanılmaktadır. Devrim, Marx'ın istediği

şekliyle, hiçbir zaman gerçekleşmemiş olsa da, Marx yaşamı boyunca entelektüel üretkenliğiyle devrimsel bir yazın oluşturmayı başarmıştır. Belki de Marx'ın "bilimci mi devrimci mi" tartışmasına cevap, onun düşünsel düzlemde devrimsel bilimci olduğudur. Materyalist aklını praksise dönüştürmüş, toplumsal yorumlamakla kalmayıp onu değiştirmeyi önermiştir. Bu kısa makale özelinde, devrimsel bilimci olarak Marx'ı tanıtmak, onun düşünce üretimini açıklamaya çalışmak, takipçilerini veya eleştirenlerini kapsamlı bir çerçevede sunmak olanaksızdır. Bu nedenle, Marx'ın ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve insan doğası açısından duruşu, düşünce geleneğine katkısı bağlamında kısaca değerlendirilmiş ve sistematik düşüncesi üzerine oluşturulan literatür, kısmi de olsa verilmeye çalışılmıştır. Düşünsel sorunlara cevaben, Marx'ın ontolojik olarak realist, epistemolojik olarak pozitivist, insan doğası bağlamında determinist ve metodolojik olarak nomotetik düzlemde eserler verdiği ve bu haliyle de "objektivist" yaklaşıma yakın durduğu düşünülmektedir. Bunun yanında, Marx'ın yazın kurgusu, realizme mesafeli duruşu, pozitivism eleştirisi, insan doğası kavramının kendisine olan reddiyesi veya yönteminin nomotetikten ziyade diyalektik oluşu gibi varsayımlar üzerinden yeni bir tipoloji geliştirilebilir. Fakat bu tipolojilerin her biri, Marx tarafından sunulan yeterli malzeme ile desteklenmelidir. Bu araştırma neticesinde en doyurucu kavramların objektivizm başlığı altında olduğu bulgulanmıştır. Özellikle, görünenler üzerinden toplumsal olguları açıklaması, bilgiye sebep-sonuç ilişkileri bağlamında ulaşması, toplumların diyalektik olsa da belirli aşamalardan geçerek kendilerini geliştirdiğini zikretmesi ve bireyin potansiyel gücü olsa da bunu ancak tarihin belirlediği koşullar içinde yapabileceğine imanı, Marx'ı objektivist bir konuma yerleştirmiştir.

Kaynakça

- Althusser, L. (2002). *Marx İçin*. A. I. Ergüden (çev.). İstanbul: İthaki.
- Althusser, L. (2007). *Kapital'i Okumak*. A. I. Ergüden (çev.). İstanbul: İthaki.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. A. Tümertekin (çev.). İstanbul: İthaki.
- Axelos, K. (1976). *Alienation, Praxis, and Techne in the Thought of Karl Marx*. London: University of Texas Press.
- Benton, T. (2008). *Sosyal Bilim Felsefesi*. Ü. Tatlıcan ve B. Binay (çev.). Bursa: Sentez yayıncılık.
- Berlin, I. (1960). *Karl Marx*. New York: Oxford University Press.
- Bhaskar, R. (1993). "Bilgi Kuramı". T. Bottomore (drl). *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. İ. Cüre (çev.). İstanbul: İletişim, ss.74-83.
- Bhaskar, R. (1993). "Diyalektik". T. Bottomore (drl). *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde, L. Köker ve M. Çulhaoğlu (çev.). İstanbul: İletişim, ss.140-148.
- Bhaskar, R. (1993). "Realizm". T. Bottomore (drl). *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. Ü. Altuğ ve M. Tunçay (çev.). İstanbul: İletişim, ss.461-463.
- Bottomore, T. (1993). "Toplum". T. Bottomore (drl). *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. Ü. Altuğ (çev.) İstanbul: İletişim, ss.562-563.
- Bottomore, T. (1993). *Marxist Düşünce Sözlüğü*. M. Tunçay (çev-drl.). İstanbul: İletişim.
- Burrell, G. ve M. G. (1979). *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*. USA: Ashgate.
- Carr, E. (2011). *Karl Marx: Bağnazlık Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: İletişim.
- Colletti, L. (1977). Marksizm: Bilim mi Devrim mi? O. Koçak (çev.). *Birikim* 26, ss. 33-40.
- Çiftçi, A. (2003). "Sosyal Bilimlerde Temel Tartışmalar". *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*. XVII, ss.3-28.
- Edgley, R. (1993). "Felsefe", T. Bottomore (drl), *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. S. Şener (çev.). İstanbul: İletişim, ss.214-220.
- Elster, J. (1995). *Karl Marx, A Reader*. New York: Cambridge University Press.
- Elster, J. (1999). *An Introduction to Marx*. New York: Cambridge University Press.
- Fetscher, I. (1993). "Etik". T. Bottomore (drl). *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. L. Köker (çev.). İstanbul: İletişim, ss.208-209.
- Fischer, E. (1996). *Karl Marx*. New York: Monthly Review Press.
- Gülenç, K. ve Kulak, Ö. (2012). *Marx'ın Halleri*. İstanbul: Kalkedon.
- Karl Marx ve Das Kapital: Hayatı ve Das Kapital Üzerine Bir İnceleme*. (2014). www.ekitaprojesi.com. İstanbul.
- Korsch, K. (2007). *Sosyal Bilimler ve Marksizm*. V. S. Öğütle (çev.). İstanbul: Salyangoz yayınları.
- Larrain, J. (1993). "İdeoloji", T. Bottomore (drl), *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. M. Küçük (çev.). İstanbul: İletişim, ss.280-284.
- Layder, D. (2006). *Sosyal Teoriye Giriş*. Ü. Tatlıcan (çev.). İstanbul: Küre yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2010). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II*. I. Ergüden (çev.). İstanbul: Sel yayınları.
- Lefebvre, H. (2010a). *Sosyalist Dünya Görüşü Marksizm*. G. D. Görsev (çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Leopold, D. (2007). *The Young Karl Marx*. New York: Cambridge University Press.
- Markovic, M. (1993). "İnsan Doğası", T. Bottomore (drl), *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. L. Köker (çev.). İstanbul: İletişim, ss.291-294.
- Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*. (2013). İstanbul:Yordam Kitap.
- Marx, K ve Engels, F. (1977). *Doğu Sorunu*. Y. Fincancı (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- Marx, K ve Engels, F. (1995). *Din Üzerine*. K. Güvenç (çev.). Ankara: Sol yayınları.

- Marx, K ve Engels, F. (2002). *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*. M. Erdost (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- Marx, K ve Engels, F. (2004). *Alman İdeolojisi*. S. Belli (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- Marx, K. (1969). *1844 El Yazmaları*. M. Belge (çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Marx, K. (1979). *Ekonomi Politikiğin Eleştirisine Katkı*. S. Belli (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1997). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. K. Somer (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- Marx, K. (2003). *Kapital I*. A. Bilgi (çev.). Ankara: Eriş yayınları.
- Marx, K. (2004a) *Kapital II*. A. Bilgi (çev.). Ankara: Eriş yayınları.
- Marx, K. (2004b). *Kapital III*. A. Bilgi (çev.). Ankara: Eriş yayınları.
- Marx, K. (2008). *Gazete Yazıları*. S. Sertabiboğlu (çev.). İstanbul: Sel yayınları.
- Marx, K. (2011). *Felsefenin Sefaleti*. A. Kardam (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- Marx, K. (2012). *Louis Bonaparte'in 18. Brumaire*. S. Belli (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- Marx, K. Engels, F. ve Lenin, V. (2013). *Kadın ve Aile*. A. Gelen (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2003). *Seçme Yapıtlar I*. M. Ardos, S. Belli, A. Kardam ve K. Somer (çev.). Ankara: Eriş Yayınları.
- Marx, K.(2000). *Demokritos ve Epiküros'un Doğa Felsefeleri*. H. Demirhan (çev.). Ankara: Sol yayınları.
- McLellan, D. (1993). "Grundrisse", Tom Bottomore (drl.), *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. Z. Dicleli (çev.). İstanbul: İletişim, s.250.
- Musto, M. (2008). *Karl Marx's Grundrisse*. Londra ve New York: Routledge.
- Ollman, B. (2012). *Yabancılaşma*. A. Kars (çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Perry, M. (2010). *Marksizm ve Tarih*. G. Tunçer (çev.). İstanbul: İletişim.
- Petrovic, G. (1993). "Praksis", T. Bottomore (drl.), *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. M. Küçük (çev.). İstanbul: İletişim, ss.448-453.
- Petrovic, G. (1993). "Yabancılaşma", T. Bottomore (drl.), *Marxist Düşünce Sözlüğü* içinde. L. Köker (çev.). İstanbul: İletişim, ss.597-602.
- Thompson, E. P. (1994). *Teorinin Sefaleti*. F. Yıldırım (çev.). İstanbul: Alan yayıncılık.